

УДК 343.98

С. В. Томир
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
процесу і криміналістики
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОБ'ЄКТ ТА ПРЕДМЕТ ПРОФІЛАКТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЯК ОКРЕМОГО ВЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

Теорія криміналістичної профілактики є одним з окремих учень криміналістики. Як і будь-яка інша окрема наукова теорія, вона складається із системи наукових положень та практичних рекомендацій про закономірності використання певних методів та засобів для досягнення визначених цілей.

Завданнями теорії криміналістичної профілактики є: 1) запобігання злочинам, які готуються; 2) своєчасне виявлення, швидке, повне розкриття та якісне розслідування вчинених злочинів; 3) припинення злочинів, які розпочалися, та ліквідація їх негативних наслідків; 4) виявлення та усунення у процесі розслідування обставин, які сприяли вчиненню та прихованню злочинів, подолання будь-яких форм протидії розслідуванню.

Зазначені завдання досягаються шляхом застосування у процесі розслідування технічних засобів, тактичних та методичних прийомів.

Аналіз наукової літератури дає змогу вказати на відсутність серед більшості сучасних науковців-криміналістів принципових розбіжностей щодо переліку вказаних вище завдань теорії криміналістичної профілактики та засобів їх вирішення.

Водночас дискусійними залишаються питання об'єкта та предмета відповідного криміналістичного вчення.

У криміналістичній літературі проблеми визначення об'єкта та предмета криміналістичної профілактики розглядалися В.П. Бахіним, Р.С. Белкіним, В.В. Вандишевим, І.О. Возгріним, Г.Г. Зуйковим, І.І. Івановим, Н.С. Карповим, В.П. Колмаковим, М.Ш. Махтаєвим, І.Я. Фрідманом та іншими вченими.

Водночас, як вбачається з наукових праць зазначених авторів, вони по-різному визначали предмет та об'єкт криміналістичної профілактики, що в результаті приводило до його надто широко або, навпаки, надто вузького розуміння.

Більшість наукових праць, присвячених досліджуваній проблематиці, видавалась ще у радянський період, а тому не враховувала сучасні тенденції розвитку криміналістики, визначення її поняття, об'єкта та предмета як науки.

З огляду на зазначене метою статті є дослідження поняття предмета та об'єкта теорії криміналіс-

тичної профілактики кримінальних правопорушень у контексті сучасного розуміння поняття криміналістики.

Об'єктом будь-якої окремої криміналістичної теорії прийнято вважати ті явища, процеси, зв'язки і відносини, тобто ту частину предметної області, в якій виявляються досліджувані теорією об'єктивні закономірності. У змісті теорії об'єкт виступає як науковий факт, а предметна область – як сукупність таких наукових фактів [1, с. 304].

Окрема теорія повинна досліджувати свій об'єкт з різних боків і аспектів, вивчаючи генезис, виявляючи його компонентний склад, міжелементні структурні зв'язки. Причому ці прояви об'єкта і його складових необхідно досліджувати в різних умовах, оскільки об'єкт складається в результаті впливу на нього найрізноманітніших факторів.

Загальноприйнятою у криміналістиці є позиція щодо вивчення цієї наукою двох видів суспільної діяльності: злочинної та протилежної їй – криміналістичної (спрямованої на розкриття та розслідування злочинів) [2, с. 9–23].

Водночас злочинна діяльність є об'єктом вивчення не тільки криміналістики, але й таких наук, як, зокрема, кримінальне право, кримінальний процес, кримінологія, теорія оперативно-розшукової діяльності.

У зв'язку з цим необхідно зазначити, що криміналістика вивчає злочинну діяльність з точки зору відомостей, які виникають у результаті її здійснення. Такі відомості пов'язують між собою саму злочинну діяльність та діяльність з розкриття та розслідування злочинів (криміналістичну діяльність). Остання ж включає в себе такі види:

- криміналістична діяльність щодо розслідування злочинів;
- експертно-криміналістична діяльність;
- оперативно-розшукова діяльність;
- криміналістична профілактична діяльність;
- криміналістична науково-дослідницька діяльність;
- криміналістична науково-педагогічна діяльність.

Як зазначає М.П. Яблоков, криміналістична профілактична діяльність є складовою частиною

юридичної профілактики та загальнодержавної системи профілактики злочинів [3, с. 26–27].

Таким чином, профілактична діяльність є складовою частиною криміналістичної діяльності, яка здійснюється слідчими, оперативними працівниками, прокурорами, експертами у процесі розкриття та розслідування злочинів, та вивчається криміналістикою.

З урахуванням зазначеного об'єкт криміналістичної профілактики включає в себе злочинну діяльність, інформацію про обставини вчинення злочину та діяльність з попередження злочину, яка здійснюється у процесі його розкриття та розслідування.

Об'єкт криміналістичної профілактики відрізняється від об'єкта кримінологічної профілактики.

Останній є сукупністю суспільних відносин, які складаються у процесі діяльності з попередження злочинів шляхом розробки та реалізації заходів економічного, соціального, політичного, правового, організаційно-управлінського характеру, спрямованих на виявлення та нейтралізацію причин та умов існування злочинності [4, с. 108–111].

Названі заходи не пов'язані з вчиненням злочину та не обмежені суб'єктивним складом.

Криміналістична превенція обмежена виключно рамками кримінального судочинства та невід'ємно пов'язана з розкриттям та розслідуванням злочину.

Немає єдності серед науковців також і щодо поняття предмета криміналістичної превенції. В.П. Колмаков у цьому визначенні говорить лише про розробку методів і засобів, спрямованих на виявлення, дослідження та усунення обставин, що сприяли вчиненню злочинів. Однак криміналістика розробляє і технічні засоби запобігання злочинів, які застосовуються до виявлення і розкриття злочинів.

А.І. Вінберг відносив до криміналістичних заходів запобігання злочинам засоби технічного характеру, що перешкоджають вчиненню злочинів і попереджують або ускладнюють їх вчинення [5, с. 9]. Пізніше автор доходить висновку, що в криміналістиці повинні розроблятися не тільки науково-технічні засоби, але й тактичні прийоми запобігання злочинам [6, с. 22]. О.М. Васильєв, Г.М. Мінковський, В.К. Звірбуль, С.П. Мітрічев серед криміналістичних засобів профілактики називали технічні засоби, а також методи з'ясування причин розслідуваного злочину [7, с. 22; 8, с. 38].

Спроби розширити предмет криміналістичної профілактики виявились безрезультатними. У зв'язку з цим така позиція щодо місту предмета криміналістичної профілактики досі підтримувалася більшістю криміналістів.

Водночас запропоновані думки науковців щодо змісту предмета криміналістичної профілактики

дають змогу переважно кількісно визначити напрями розробки відповідних криміналістичних засобів, прийомів і методів, які відносяться до предмета криміналістичної профілактики. У них, як правило, не розкриваються ознаки, властиві цим засобам. У зв'язку з цим заслуговує на увагу позиція В.П. Колмакова, який серед криміналістичних засобів запобігання злочинам розглядав засновані лише на даних криміналістики науково-технічні і оперативно-технічні засоби і прийоми, спрямовані на виявлення, дослідження та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також на попередження злочинів, які готуються, і припинення злочинів, які розпочались [9, с. 107].

Важливий внесок у розвиток поняття предмета криміналістичної профілактики зробив І.Я. Фрідман. В одному з перших визначень криміналістичної профілактики І.Я. Фрідман включив в її предмет «сукупність таких заснованих на даних криміналістики і судової експертизи наукових прийомів і засобів, які розробляються, удосконалюються в кожному з розділів радянської криміналістики (у необхідних випадках – спільно з представниками інших галузей науки і техніки) і використовуються криміналістами» [10, с. 18]. Своє наступне визначення предмета криміналістичної профілактики автор формулює так: «Криміналістичне вчення про профілактику вивчає закономірності виникнення обставин, що сприяють правопорушенням, їх виявлення, дослідження, оцінки і використання в попереджувальних цілях» [11, с. 101–108]. Засоби і методи запобігання злочинам, на думку І.Я. Фрідмана, повинні розроблятися наукою криміналістикою і бути невід'ємною частиною її предмета і системи. На відміну від них, загальні питання криміналістичної профілактики слід розглядати самостійно, не в рамках наявних розділів, а як теоретичну частину криміналістичної профілактики, що утворить її окрему теорію [11, с. 102].

У 1991 р. він писав, що криміналістика повинна своїми спеціальними криміналістичними прийомами і методиками систематично і планомірно сприяти виявленню обставин, що сприяють вчиненню злочинів, розробці заходів, спрямованих на їх усунення, готувати профілактичні рекомендації організаційного та технічного характеру (наприклад, розробляти спеціальні технічні пристрої), спрямовані на припинення конкретного злочину, попередження злочинів та інших правопорушень, аналогічних розслідуваному [12, с. 95].

У криміналістиці повинні досліджуватися, по-перше, закономірності утворення слідів, доказової інформації або фактичних даних про криміногенні обставини в процесі вчинення злочинів, по-друге, закономірності виявлення інформації про криміногенні обставини. Нею також повинні роз-

роблятися засоби, що ускладнюють або унеможливають негативний вияв криміногенних обставин, а також засоби, що сприяють виявленню даних про них і даних про розпочату злочинну діяльність.

Розробка криміналістичних засобів запобігання злочинів не може здійснюватися «безпосередньо», лише виходячи з характеристики криміногенних обставин, даних кримінологією. Дані про обставини, що сприяють вчиненню окремих видів злочинів, повинні бути досліджені в рамках криміналістичного вчення про спосіб вчинення злочину, до якого вони мають безпосереднє, пряме відношення. Вони детермінують спосіб вчинення злочину в певному середовищі, виступаючи об'єктивними умовами реалізації злочинного умислу суб'єкта злочину. Врахування і аналіз даних про способи вчинення злочинів окремих видів дають змогу прогнозувати появу нових способів, визначити і розробляти криміналістичні засоби, що перешкоджають вчиненню таких злочинів або повністю виключають можливість їх здійснення прогнозованим способом.

В.О. Ледащев включив у предмет криміналістичної профілактики:

- закономірності утворення, виявлення та дослідження слідів прояву криміногенних обставин під час підготовки, вчинення і приховання окремих видів і категорій злочинів відомими криміналістам способами (незалежно від того, чи застосовувались такі способи злочинцями, чи застосування їх є можливим і прогнозується криміналістами);

- техніко-криміналістичні засоби захисту об'єктів від злочинних посягань, що сприяють виявленню і припиненню злочинів, а також використовуються з метою отримання, накопичення і видачі інформації про знаряддя і засоби, що використовуються під час вчинення злочинів, та осіб, схильних до їх вчинення;

- техніко-криміналістичні засоби, прийоми і методи виявлення, фіксації і дослідження криміногенних обставин;

- тактичні прийоми і засоби найбільш ефективного виявлення і усунення криміногенних обставин, а також запобігання і припинення злочинів;

- криміналістичні методи або системи прийомів виявлення і усунення причин і умов вчинення злочинів, а також припинення і попередження злочинів [13, с. 56].

В.В. Вандишев у предметі криміналістичної профілактики як окремого вчення виділяє такі компоненти:

- закономірності встановлення обставин, що сприяють вчиненню і прихованню правопорушень, і вжиття заходів щодо їх усунення;

- засновані на пізнанні перерахованих закономірностей засоби, прийоми і методи встановлення та усунення зазначених обставин [14, с. 57].

В.Ф. Зудін вважав, що предмет криміналістичної профілактики можна розглядати як єдину систему положень щодо виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та пов'язаних з ними інших антисуспільних проявів [15, с. 83–84].

Пізніше автор визначив предмет криміналістичної профілактики як систему організаційних, процесуально-тактичних, науково-технічних, правовиховних, методичних положень, прийомів і засобів збирання, дослідження, оцінки і використання фактичних даних про причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів.

М.Ш. Махтаєв вважає, що предметом криміналістичного запобігання злочинам є:

- закономірності виникнення, виявлення, збирання (фіксації), дослідження, оцінки і використання криміналістично значущої інформації про обставини, що сприяють вчиненню і приховуванню злочинів;

- засновані на пізнанні цих закономірностей спеціальні засоби, прийоми і методи криміналістики, спрямовані на усунення (локалізацію) зазначених обставин, а також на попередження злочинів, які готуються, і припинення тих, які вже розпочались [16, с. 96].

На нашу думку, визначаючи предмет криміналістичного вчення про попередження злочинів, необхідно враховувати той факт, що будь-яка окрема криміналістична теорія є підсистемою загальної теорії криміналістики, а тому предмет такої теорії є частиною предмета криміналістичної науки.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу позиція Р.С. Белкіна про те, що предметом окремої криміналістичної теорії є закономірності об'єктивної дійсності, які вивчає криміналістика [17, с. 112].

Як відомо, криміналістика вивчає такі закономірності:

- 1) закономірності механізму злочину;

- 2) закономірності виникнення інформації про злочин та його учасників;

- 3) закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання доказів;

- 4) засновані на пізнанні цих закономірностей спеціальні технічні засоби, тактичні прийоми та методи попередження (профілактики) злочинів.

Враховуючи зазначене, до предмета теорії криміналістичної профілактики необхідно відносити:

- закономірності злочинної діяльності, які використовуються для пізнання процесу організації профілактичної роботи, що здійснюється під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень;

- закономірності виникнення інформації про кримінальні правопорушення;

- закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання інформації про кримінальні правопорушення з метою їх попередження;

– засновані на пізнанні цих закономірностей засоби, прийоми та методи криміналістичної профілактики.

З метою використання у процесі розкриття, розслідування та профілактики злочинів закономірностей злочинної діяльності та виникнення інформації про кримінальні правопорушення розроблена криміналістична їх характеристика. Вона покликана не тільки узагальнити фактичні дані про найбільш типові криміналістично значущі елементи вчиненого злочину, знання яких необхідне для його профілактики, але й встановити закономірні зв'язки між цими елементами.

Саме криміналістична характеристика є джерелом вихідних даних для організації роботи у кримінальних провадженнях, інформацією для більш обґрунтованого висунення слідчих і розшукових версій, встановлення основних напрямів запобігання, розкриття та розслідування злочинів та вирішення інших складних питань.

Закономірності збирання доказів як складова частина предмета криміналістичної профілактики реалізуються у процесі доказування у кримінальному провадженні.

У результаті дослідження доказової інформації (про осіб, які готують або вчинили злочин, їх дії з підготовки, вчинення чи приховання злочину) може виникнути можливість під час розслідування злочину застосувати профілактичні заходи.

Отримана у процесі криміналістичної діяльності інформація підлягає оцінці з точки зору можливості її використання у профілактичних цілях.

Аналізуючи засоби та методи криміналістичної профілактики як елемент предмета криміналістичної профілактики, криміналісти по-різному підходили до їх розуміння та призначення.

Розкриваючи роль техніко-криміналістичних засобів у профілактиці злочинів, автори вказують на застосування їх для створення умов, які ускладнюють їх вчинення [18, с. 73], як засобів захисту різних об'єктів від злочинів [19, с. 6].

Тактичні прийоми та криміналістична тактика загалом сприяють організації ефективного виявлення причин та умов вчинення злочинів, плануванню та реалізації профілактичних заходів [20, с. 3–10].

Як зазначає О.М. Васильєв, слідча тактика повинна сприяти ефективному збиранню доказів відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу на виконання норм кримінального закону [21, с. 27, 33], які, у свою чергу, ставлять завдання попередження злочинів.

З метою попередження злочинів може застосуватись будь-який тактичний прийом.

Самостійну групу засобів попередження злочинів складають криміналістичні методи профілактики, які відрізняються за своїм змістом від методів криміналістики загалом. На думку О.В. Косова, під криміналістичним методом про-

філактики злочинів необхідно розуміти сукупність слідчих дій та застосовуваних у процесі їх проведення тактичних прийомів та технічних засобів, спрямованих на попередження та прискання окремих видів злочинів, виявлення та усунення причин та умов, які сприяли їх вчиненню [22, с. 13–14].

Криміналістичні методи профілактики поділяють на певні групи.

Першу групу становлять методи виявлення та усунення криміногенних обставин вчинення злочину.

Друга група методів криміналістичної профілактики ґрунтується на закономірностях розвитку дозлочинної та злочинної поведінки осіб, а також на кримінологічних методах прогнозування та психологічних закономірностях протиправної поведінки.

Третя група методів криміналістичної профілактики злочинів включає: по-перше, своєчасне виявлення та прискання кримінальних проступків та інших правопорушень незначної суспільної небезпеки (шкідливості), які передують тяжким та особливо тяжким злочинам, що посягають на той самий об'єкт; по-друге, заходи попередження більш небезпечних злочинів, які посягають на той самий об'єкт [23, с. 98–104].

Таким чином, об'єкт теорії криміналістичної профілактики включає в себе вивчення злочинної діяльності; інформації, яка виникає в результаті вчинення злочину; діяльність з попередження кримінальних правопорушень, яка здійснюється у процесі їх розкриття та розслідування.

Предметами профілактики кримінальних правопорушень як окремої криміналістичної теорії є: а) закономірності злочинної діяльності, які використовуються для пізнання процесу організації профілактичної роботи; б) закономірності виникнення інформації про кримінальні правопорушення; в) закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання інформації про кримінальні правопорушення з метою їх попередження; г) засновані на пізнанні цих закономірностей засоби, прийоми та методи криміналістичної профілактики.

Література

1. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. Т. 2 : Частные криминалистические теории / Р.С. Белкин. – М. : Академия МВД СССР, 1978. – 410 с.
2. Чельшева О.В. Объект и предмет криминалистики (генезис, содержание, перспективы развития) : [монография] / О.В. Чельшева ; под ред. И.А. Возгриня. – СПб., 2001. – 288 с.
3. Яблоков Н.П. Криминалистика : [учебник для вузов] / Н.П. Яблоков. – М. : БЕК, 1995. – 708 с.
4. Портнов И.П. Теоретические аспекты объекта и предмета профилактики преступлений / И.П. Портнов // Вопросы совершенствования работы подразделений милиции общественной безопасности. – М. : ВНИИ МВД РФ, 1996. – С. 108–111.

5. Винберг А.И. Криминалистика : [учебник] / А.И. Винберг, Б.М. Шавер. – М. : Юриздат, 1950. – 270 с.
6. Винберг А.И. Криминалистика. Раздел I. Введение в науку / А.И. Винберг. – М. : Юрид. лит., 1962. – 140 с.
7. Васильев А.Н. Введение в курс криминалистики : лекция / А.Н. Васильев. – М. : Изд-во МГУ, 1962. – 28 с.
8. Митричев С.П. Предупреждение преступлений и задачи судебной экспертизы / С.П. Митричев // Социалистическая законность. – 1961. – № 12. – С. 32–39.
9. Колмаков В.П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений / В.П. Колмаков // Советское государство и право. – 1961. – № 12. – С. 107.
10. Фридман И.Я. Вопросы профилактики преступлений при криминалистическом исследовании документов / И.Я. Фридман. – К. : КНИИСЭ, 1968. – 88 с.
11. Фридман И.Я. Вопросы профилактики в системе криминалистики / И.Я. Фридман // Криминалистика и вопросы судебной экспертизы. – 1971. – Вып. 8. – С. 101–108.
12. Фридман И.Я. Криминология и вопросы профилактики в криминалистике и судебной экспертизе / И.Я. Фридман // Правоведение. – 1991. – № 1. – С. 93–97.
13. Ледащев В.А. О предмете криминалистической профилактики / В.А. Ледащев // Правоведение. – 1984. – № 6. – С. 51–56.
14. Вандышев В.В. Соотношение учения о криминалистической профилактике и криминологии / В.В. Вандышев // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 1999. – № 3. – С. 57.
15. Зудин В.Ф. Социальная профилактика преступлений. Криминологические и криминалистические проблемы : [монография] / В.Ф. Зудин ; под ред. В.И. Федулова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1983. – 187 с.
16. Махтаев М.Ш. Основы теории криминалистического предупреждения преступлений : [монография] / М.Ш. Махтаев. – М. : Раритет, 2001. – 272 с.
17. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Общая теория криминалистики : в 3 т. / Р.С. Белкин. – М. : Юрист, 1997. – Т. 1 : Понятие и структура общей теории криминалистики. – 1997. – 408 с.
18. Белкин Р.С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики / Р.С. Белкин. – М. : НИ и РИО, 1970. – 130 с.
19. Селиванов Н.А. Научно-технические средства расследования преступлений (правовые, методологические основы применения, современное состояние и перспективы развития) : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Н.А. Селиванов. – М., 1965. – 32 с.
20. Зуйков Г.Г. Выявление в процессе расследования причин и условий, способствующих совершению преступлений и принятию мер к их устранению : [пособие для слушателей Высшей школы] / Г.Г. Зуйков. – М. : НИиРИО ВШ МООП РСФСР, 1964. – 68 с.

21. Васильев А.Н. Следственная тактика / А.Н. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 197 с.

22. Косов А.В. Предупреждение преступлений с помощью технико-криминалистических средств : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / А.В. Косов. – Владимир, 2003. – 202 с.

23. Косов Д.В. Тактические приемы и криминалистические методы профилактики преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Д.В. Косов. – Владимир, 2007. – 184 с.

Анотація

Томин С. В. Об'єкт та предмет профілактики кримінальних правопорушень як окремого вчення криміналістики. – Стаття.

У статті досліджуються поняття та зміст об'єкта та предмета криміналістичної профілактики кримінальних правопорушень. На основі наукових праць автор розкриває основні закономірності, які входять до предмета криміналістичної профілактики, а також види суспільної діяльності, які відносяться до об'єкта криміналістичної профілактики.

Ключові слова: криміналістична профілактика, злочинна діяльність, криміналістична діяльність, закономірності, технико-криміналістичні засоби, тактичні прийоми, методи профілактики.

Аннотация

Томин С. В. Объект и предмет профилактики уголовных правонарушений как отдельного учения криминалистики. – Статья.

В статье исследуются понятие и содержание объекта и предмета криминалистической профилактики уголовных правонарушений. На основе научных трудов автор раскрывает основные закономерности, которые входят в предмет криминалистической профилактики, а также виды общественной деятельности, относящиеся к объекту криминалистической профилактики.

Ключевые слова: криминалистическая профилактика, преступная деятельность, криминалистическая деятельность, закономерности, технико-криминалистические средства, тактические приемы, методы профилактики.

Summary

Tomyn S. V. The object and the subject of criminal offenses prevention as a separate study of criminology. – Article.

The article explores the concept and content of the object and the subject of criminology prevention of criminal offenses. On the basis of scientific works the author reveals the basic laws, which are the subject of criminology prevention and community activities related to the object of forensic prevention.

Key words: criminology prevention, criminal activity, forensic work, patterns, technical arsenal, tactics, methods of prevention.